

Onderzoeksrapport

Onderzoeksrapport Tuinstad Vlissingen

Onderzoek uitgevoerd door:
architectuurhistoricus drs. P.J. Knops
danoxieerfgoedonderzoek@gmail.com

Inleiding

Naar aanleiding van een verzoek van L'Escaut woonservice uit Vlissingen is onderzoek verricht naar de wijk Tuinstad in Vlissingen. Een volledig overzicht van de betreffende adressen is te vinden in bijlage 1. Er is met name onderzoek gedaan naar de cultuurhistorische waarde. Daarnaast zijn de architectuurhistorische waarde, de ensemblewaarde, gaafheid, zeldzaamheid en stedenbouwkundige waarde onderzocht. De woningen zijn niet afzonderlijk bouwhistorisch onderzocht, maar de belangrijkste waarden zijn per bouwvolume geanalyseerd. Voor dit onderzoek is er gebruik gemaakt van literatuur en archiefmateriaal. Daarnaast is er ook veldonderzoek gedaan. De belangrijkste literatuur op het gebied van het Nederlandse 'tuinstadconcept' is het boek *Tuinsteden: tussen utopie en realiteit* uit 2004 van Harm Jan Korthals Altes. Tot op heden is er echter geen Nederlandse uitgave waarin een systematisch overzicht van alle Nederlandse tuinsteden wordt gegeven. Naast literatuuronderzoek is er ook veld- en archiefonderzoek verricht.

Het tuindorp als concept

Het ontstaan van de zogenaamde 'tuinstadbeweging' hangt nauw samen met de miserabele negentiende-eeuwse woontoestanden en hoge kindersterfte van grote groepen mensen die dicht op elkaar woonden in geïndustrialiseerde metropolen.¹ Door de massale trek van mensen vanuit het platteland naar geïndustrialiseerde gebieden, ontstonden er wantoestanden in de huisvesting van deze bevolkingsgroepen. Aan het eind van de negentiende eeuw kwam er in Engeland een beweging op die deze problemen tegemoet trad met het nieuwe sociaal-ruimtelijke model van de tuinstad. Ebenezer Howard (1850-1928) wordt gezien als de spil in deze beweging. In zijn diverse malen herdrukte boek *Garden Cities of To-morrow* (1902), omschrijft hij welke idealen verbonden zijn aan deze beweging. De kern van het tuinstadidee wordt door hem als volgt samengevat: 'Its object is, in short, to raise the standard of health and comfort of all true workers of whatever grade—the means by which these objects are to be achieved being a healthy, natural, and economic combination of town and country life, and this on land owned by the municipality.'² Het tuinstadconcept bevatte dus zowel een sociale als ruimtelijke kant. Gezond leven, de verbondenheid met de stad, het leven op een 'dorpse' manier en door coöperaties georganiseerde bestuurssystemen vormden hierbij belangrijke uitgangspunten.

Ruimtelijke orde in het tuindorpconcept

De belangrijkste dimensies waar de ruimtelijke orde van het Tuindorpconcept aan moest voldoen worden onderverdeeld in ruimtegebruik, groenvoorziening en vormgeving.

Ruimtegebruik

In tegenstelling tot wat tot dan toe gangbaar was in de stadsbouw, wilde men in het tuindorpconcept arbeiders van meer leefruimte en meer bewegingsvrijheid voorzien. De praktische uitvoering van woonwijken betekende een eigen tuin voor elke woning, een lage woondichtheid en een ruime opzet van het stratenpatroon.³

Groenvoorziening

De vergroting van woongenot door de aanwezigheid van voldoende groen gold eveneens als een kernwaarde. Enerzijds betekende dit dat de bewoners beschikten over een eigen tuin, anderzijds moesten ook pleinen en straten van zoveel mogelijk groen voorzien worden.⁴

¹ Korthuis Altes, *Tuinsteden*, 10.

² Howard, *Garden Cities*, 22.

³ Korthuis Altes, *Tuinsteden*, 87.

⁴ Korthuis Altes, *Tuinsteden*, 87.

Vormgeving

Belangrijk bij de vormgeving van woonhuizen in het tuindorpcconcept, was het gestalte geven aan een autonome en lokale oriëntatie. Met andere woorden: de wijk diende een kenmerkende vormgeving te hebben die een bepaalde mate van samenhang en verbinden suggereerde. Vaak resulteerde dit in zogenaamde 'closes' (hofjesbouw) met gemeenschappelijke binnenruimte en een groene inrichting. Ook werd er een variatie in woningtypen nagestreefd, vaak in ambachtelijke stijl, waarbij het voorkomen van herhalingseffecten belangrijk was.⁵

Het tuindorpcconcept in Nederland

Vanaf het eind van de negentiende eeuw starten grote Nederlandse fabrikanten met de aanleg van diverse woningbouw wijken voor arbeiders. In een aantal gevallen vertonen deze wijken kenmerken die ook in de tuinstadvormgeving te vinden zijn. Een voorbeeld hiervan is de combinatie van veel groen met woningbouw. Een wezenlijk verschil met de tuinstad is echter het feit dat deze projecten gekenmerkt worden door een autoritair en bevoogdend bestuursstelsel.⁶ Vaak is de uitdrukking van het beheersingsmodel ook in het ruimtelijk ontwerp van een wijk terug te vinden. Arbeiderswoningen werden bijvoorbeeld om het huis van de directeur gegroepeerd.

Een belangrijke ontwikkeling in de totstandkoming van de Nederlandse tuinstadbeweging is de in 1901 aangenomen Woningwet. Woningbouwverenigingen en gemeenten kwamen hiermee aan zet bij woningbouwprojecten, vaak samen met fabrikanten. Een groep fabrikanten verenigde zich in een organisatie genaamd de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. In 1906 gaven zij een door J. Bruinwold Riedel geschreven brochure uit met de titel 'Tuinsteden'.⁷

De belangrijkste publicatie betreffende tuinsteden, die ook de stedenbouwkundige elite bereikte, was een artikel van Jan Stuyt in het *Bouwkundig weekblad* van 1914.⁸ Stuyt werd samen met een aantal collega-architecten door Howard rondgeleid in Letchworth, het eerste Engelse praktijkvoorbeeld van een tuinstad. In het verslag van deze reis schrijft Stuyt bijzonder positief over blokken van 5 à 6 woningen die langs brede wegen zijn gesitueerd en waarbij de voor- en achtertuinen een schat aan bloemen tonen.⁹ Naast de architectonische en stedenbouwkundige aspecten, valt Stuyt ook het coöperatieve systeem van de Engelse tuinsteden op. Het verantwoordelijk maken van bewoners voor 'de wijk' genereert volgens hem ook een 'grootte opvoedende kracht'.¹⁰ Stuyt roept op om ook in Nederland een dergelijke beweging tot stand te laten komen.

Na de aanneming van de Woningwet in 1901 zijn er twee type tuinstadontwerpen te onderscheiden. Bij het eerste type gaven architecten het project de vorm van een tuinstad, maar werden de bestuurswijze en samenlevingswijze meer vanuit het beheersingsmodel vorm gegeven. Het tweede type tuinstadontwerp combineert de tuinstadvormgeving met een compleet samenlevingsmodel waarbij de bewoners een vorm van medezeggenschap hebben.¹¹ Dit laatste model sluit het meest aan bij het oorspronkelijke uit Engeland afkomstige ideaal wat betreft de samenlevingsvorm. Het informele karakter, veel gezamenlijke activiteiten en veel eigen verantwoordelijkheid voor het culturele leven zijn hierbij cruciale begrippen.¹²

⁵ Korthuis Altes, *Tuinsteden*, 87.

⁶ Korthuis Altes, *Tuinsteden*, 91.

⁷ Korthuis Altes, *Tuinsteden*. 89.

⁸ Stuyt, Jan, 'De tour door Engeland'.

⁹ Stuyt, Jan, 'De tour door Engeland', 410.

¹⁰ Stuyt Jan, 'De tour door Engeland', 412.

¹¹ Korthuis Altes. *Tuinsteden*. 91.

¹² Korthuis Altes. *Tuinsteden*. 139.

Tuinstad in Vlissingen

De huisvestings situatie in Nederland aan het begin van de twintigste eeuw was, vergelijkbaar met de Engelse situatie, slecht. Uit statistieken blijkt dat dit zeker ook van toepassing was op de situatie in Zeeland. In deze provincie was er 32,5% 'overbewoning'. Dit percentage betreft gezinnen met kinderen die in een éénkamerwoning gehuisvest waren.¹³ Aan het eind van de negentiende en begin van de twintigste eeuw vindt er een gigantische urbanisatiebeweging plaats. Het inwoneraantal van Vlissingen verdubbelt tussen 1875 en 1917 van 10.000 naar ruim 20.000 inwoners. Het gevolg hiervan was dat er in Vlissingen in deze periode gemiddeld acht personen in één huis woonden.¹⁴ De grote bevolkingsgroei werd veroorzaakt door de vestiging van diverse grote bedrijven in Vlissingen. Met name de enorme ontwikkeling die scheepswerf Koninklijke Maatschappij De Schelde doormaakte, speelde hierbij een cruciale rol. Rond 1916 werkten er bij dit bedrijf ongeveer 1.800 arbeiders. De enorme toestroom van arbeiders vergrootte het gebrek aan woongelegenheden in de stad. Reeds in 1876 werden er op initiatief van bestuurders van scheepswerf De Schelde dertien arbeiderswoningen gebouwd.¹⁵ Het tekort aan beschikbare woningen resulteerde in het besluit van diverse bedrijven om een woningbouwvereniging op te richten. In 1909 werd de Vereniging tot Verbetering der Volkshuisvesting Vlissingen opgericht. Drijvende kracht en grootste aandeelhouder van deze vereniging was de scheepswerf De Schelde.¹⁶ Het belangrijkste doel van deze vereniging was het tot stand brengen van voldoende betaalbare arbeiderswoningen. In 1912 werd er begonnen met de bouw van arbeiderswoningen in de wijk tussen de Van Dishoekstraat en de Scheldestraat te Vlissingen. Deze wijk wordt ook wel de 'Rooie buurt' genoemd. Het ontwerp kwam van architect A. Dijkstra. De woonhuizen in deze wijk bevatten veel elementen die verwijzen naar traditionele bouwelementen zoals muurankers en houten betimmeringen. De eenlaagse bouwvolumes met afwisselingen in langs- en dwarsrichting geven deze wijk een dorps karakter. In 1916 begon de bouw van het Tuindorp ten noorden van de Singel. In een discussie tussen de gemeente en de Vereniging over de grondprijs voor dit gebied, wordt gesteld dat de Vereniging van arbeiders door middel van deze nieuw te bouwen woningen streeft naar verheffing van hun stand en levensvoorwaarden.¹⁷ De ambitie om door middel van een verbetering van de woonomstandigheden betere levensvoorwaarden te creëren, sluit naadloos aan bij de oorspronkelijke tuinstadgedachte. De stedenbouwkundige opzet van dit dorp bevatte een speels stratenpatroon en er was voldoende ruimte voor groen. Uiteindelijk werden er honderd dubbele woonhuizen gebouwd. In 1956 werden alle huizen in deze wijk gesloopt.¹⁸

In 1911 was er in Vlissingen inmiddels een tweede woningbouwvereniging opgericht, de protestants-christelijke woningbouwvereniging Gemeenschappelijk Belang.¹⁹ Een van de eerste bouwprojecten was de ontwikkeling van vijftig verdiepingswoningen aan de Verkuijl Quakkelaarsstraat. Na de bouw van de wijk Tuindorp door de Vereniging Volkshuisvesting, werd er begonnen met de ontwikkeling van de wijk Tuinstad. Deze wijk bevindt zich tussen de Bloemenlaan en de Irislaan en werd gebouwd in opdracht van woningbouwvereniging Gemeenschappelijk belang.

¹³ Faber, *Sprekende cijfers*. 46.

¹⁴ [Canon Volkshuisvesting Nederland, Huisvesters van het volk - details \(canonsociaalwerk.eu\)](https://canonsociaalwerk.eu/canon-volkshuisvesting-nederland-huisvesters-van-het-volk-detail)

¹⁵ [De Tachtig Plagen in Vlissingen - Zeeuwse Ankers](#)

¹⁶ [Canon Volkshuisvesting Nederland, Huisvesters van het volk - details \(canonsociaalwerk.eu\)](https://canonsociaalwerk.eu/canon-volkshuisvesting-nederland-huisvesters-van-het-volk-detail)

¹⁷ Zeeuws Archief, [Notulen van de gemeenteraad Vlissingen 1913 \(zeeuwsarchief.nl\)](#) 17 januari, 17.

¹⁸ [Tuindorp in Vlissingen – Zeeuws Archief](#)

¹⁹ Zeeuws Archief, [Gemeenteverslagen en jaaroverzichten Vlissingen – Zeeuws Archief](#) 1911

Bouwplan

Na de totstandkoming van de bebouwing aan de Verkuijl Quakkelaarsstraat in zogenaamde stadsbouw, steunde de gemeente het nieuwe bouwplan van Gemeenschappelijk Belang voor de ontwikkeling van de Tuinstad. In de notulen van de Gemeenteraad van 14 februari 1919 worden daarbij een aantal belangrijke aspecten genoemd die verbonden moeten worden aan het conceptplan. Burgemeesters en Wethouders geven aan de vereniging graag aan grond te helpen die bestemd is voor open bebouwing, waardoor men volgens hen in de goede richting gaat.²⁰ Een van de uitgangspunten bij de totstandkoming van deze wijk was dus het creëren van een open structuur in de bebouwing. Een nadere definitie van 'de goede richting' wordt door hen niet uitgelegd, maar gesteld kan worden, dat hoogbouw en lange lintbouw niet voldoen aan deze uitgangspunten. Naast deze opmerking die meer bepalend is voor de stedenbouwkundige structuur van het gebied, geven zij eveneens aan dat het sociale leven in deze wijk bevorderd dient te worden.²¹

Het architectenduo Dijkstra & Hamer maakten verschillende ontwerpen voor het gebied. Het basisplan van deze verschillende ontwerpen was gebaseerd op een aantal straten die parallel zouden lopen met de geplande hoofdontsluiting van het gebied, de Bloemenlaan.²² Het oorspronkelijke plan bestond uit een aantal huizenblokken die zich op dezelfde, rechte rooilijn zouden bevinden. Het plan ontwikkelde zich naar een meer dynamische plattegrond door variaties in straatbreedte en door op diverse plaatsen een 45-gradenplaatsing van de bouwblokken toe te passen ten opzichte van de straat. Aanvankelijk was het de bedoeling om elf verschillende woningtypen te ontwerpen. De verschillende type woningen gingen van dezelfde grondvorm uit, maar er werd gevarieerd met verschillende dakvormen, kapgevels en de plaatsing van kopgevels.²³ In het uiteindelijke ontwerp is het aantal variaties in woningtypen teruggebracht, is de detaillering versoberd en is de variatie in straatbreedte gewijzigd in licht verspringende rooilijnen.²⁴

De belangrijkste cultuurhistorische waarde van de wijk Tuinstad is de ambitie van zowel de vereniging als de gemeente om door middel van dit type woningbouw een verbetering in sociale en leefomstandigheden te creëren voor arbeiders. Deze manier van denken sluit nauw aan bij ontwikkelingen aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw, betreffende sociale woningbouw.

Stedenbouwkundige waarde

Aan het begin van de zeventiende eeuw werd er een vestinggordel om Vlissingen heen gelegd. Tijdens de Franse bezetting werd deze gordel geoptimaliseerd. Aan de buitenzijde van de gracht bevond zich de Singel, een weg die in een halve cirkel de vorm van de vestingwerken volgde. Een van de redenen voor het ontbreken van bebouwing in dit gebied is de Kringenwet van 1853, waarin beschreven wordt dat bebouwing op deze afstand van de vestingwerken niet toegestaan was.²⁵ In de periode 1814-1870 was Vlissingen een enigszins verarmde stad.²⁶ Aan het eind van de negentiende eeuw begon de stad zich echter steeds verder te ontwikkelen. In 1867 werd de vesting opgeheven en begon de bebouwing zich steeds meer aan noordelijke zijde te ontwikkelen. Het gebied waar de huidige Tuinstad gelegen is, was aanvankelijk een landelijk gebied met zeer weinig bebouwing.

²⁰ [Notulen gemeenteraad Vlissingen – Zeeuws Archief 14 februari, 1919, 92.](#)

²¹ [Notulen gemeenteraad Vlissingen – Zeeuws Archief 14 februari, 1919, 92.](#)

²² Den Boender, 191.

²³ Den Boender, 191.

²⁴ Den Boender, 191.

²⁵ Stelling van Amsterdam.

²⁶ Sens, Monumenten.

De Bloemenlaan heeft een historische structuur. De laan was al in het landschap aanwezig vóór de sloop van de vestingwerken in 1867. Gedurende de ontwikkeling van diverse stadswijken in dit gebied, werd de Bloemenlaan gezien als belangrijke ontsluitingsweg.²⁷ Voor de stedenbouwkundige opzet van omliggende wijken is de situering van de Bloemenlaan essentieel geweest. Het stratenpatroon van de Tuinstad vindt zijn oorsprong echt in de aanleg van deze wijk vanaf 1917. Binnen de voorwaarde dat een deel van de wegen een parallelle ligging ten opzichte van de Bloemenlaan moesten hebben, is er een vrij speelse plaatsing van bouwblokken gecreëerd, die enigszins refereert naar het stratenpatroon van het originele tuindorpidee. Van publiek groen is - in tegenstelling tot het oorspronkelijke tuindorpcconcept - vrijwel geen sprake in deze wijk.

De belangrijkste stedenbouwkundige waarden van de Tuinstad zijn de speelse plaatsing van bouwblokken, de variatie in formaat en richting van verschillende bouwblokken en de aanwezigheid van het vele groen. Ook het forse formaat van de achtertuin refereert naar het tuindorpideaal waarbij elke huishouding beschikking moest hebben over een eigen moestuin.

Architectuurhistorische waarde

Om de architectuurhistorische waarde te bepalen, is het van belang om een helder beeld te krijgen van de verschillende type bouwvolumes die zich in de Tuinstad bevinden. Daarnaast wordt de bouwstijl geanalyseerd. Zoals in de bouwgeschiedenis van deze wijk eerder omschreven is, werden de oorspronkelijke plannen behoorlijk versoerd. Deze versoering heeft gevolgen gehad voor de kwaliteit van het uiteindelijke ontwerp. Daarnaast is het van belang om onderscheid te maken tussen een tweetal bouwfasen. De eerste bouwphase vond plaats in de periode 1920 tot en met 1921.²⁸ Gedurende de Tweede Wereldoorlog raakten er een aantal panden zwaar beschadigd; daarom is er in een aantal gevallen herbouw in een (deels) andere bouwstijl toegepast.

De panden die gedurende de eerste bouwphase tot stand zijn gekomen, bestaan uit tien verschillende typen bouwvolumes, die sterk aan elkaar verwant zijn. Al deze volumes zijn in de langsrichting geplaatst. Aanvankelijk werd het metselwerk in Vlaams verband aangebracht.

Type 1

Dit type is vier keer toegepast en bestaat uit een twee-onder-een-kapwoning onder zadeldak dat gedekt is met betonpannen. Aan de voorzijde bevindt zich in het midden van de gevel een topgevel. Bovenin deze topgevel is een eenvoudige versiering aangebracht in de vorm van een driehoek in geprofileerd metselwerk. Boven de vensterpartijen bevinden zich gemetselde hanenkammen met een terracotta lijst. De voordeuren bevinden zich bij dit type aan de zijkant.

²⁷ Den Boender, 191.

²⁸ Voor een gedetailleerde lijst van straatnamen en huisnummers wordt verwezen naar bijlage 1.

Type 2

Dit type is zes keer toegepast en bestaat uit een twee-onder-een-kapwoning onder mansardedak die gedekt is met betonpannen. Aan de voorzijde bevindt zich in het midden van de gevel een topgevel in mansardevorm. Aan de bovenzijde van het metselwerk is een witte rand toegevoegd. Bovenin de topgevel is een eenvoudige versiering aangebracht in de vorm van verticaal geprofileerd metselwerk. Boven de vensterpartijen bevinden zich gemetselde hanenkammen met een terracotta lijst. De voordeuren bevinden zich bij dit type aan de zijkant.

Type 3

Dit type is vier keer toegepast en bestaat uit vier woningen onder één kap onder zadeldak dat gedekt is met betonpannen. Aan de voorzijde bevinden zich verdeeld over de gevel twee topgevels. Bovenin deze topgevels zijn eenvoudige versieringen in het metselwerk aangebracht in de vorm van een ruit. Boven de vensterpartijen bevinden zich gemetselde hanenkammen met een terracotta lijst. De voordeuren van de hoekwoningen bevinden zich bij dit type aan de zijkant. De voordeuren van de middelste woningen bevinden zich in het midden van de voorgevel.

Type 4

Dit type is één keer toegepast en bestaat uit vier woningen onder één kap onder mansardedak dat gedekt is met betonpannen. Aan de voorzijde bevinden zich verdeeld over de gevel twee topgevels in mansardevorm. Aan de bovenzijde van het muurwerk bevindt zich een witte rand. Boven de vensterpartijen bevinden zich gemetselde hanenkammen met een terracotta lijst. De voordeuren van de hoekwoningen bevinden zich bij dit type aan de zijkant. De voordeuren van de middelste woningen bevinden zich in het midden van de voorgevel.

Type 5

Dit type is drie keer toegepast en bestaat uit zes woningen onder één kap onder mansardedak dat gedekt is met betonpannen. Aan de voorzijde bevindt zich in het midden van de gevel een topgevel in mansardevorm. Aan de bovenzijde van het metselwerk is een witte rand toegevoegd. Bovenin de topgevel is een eenvoudige versiering aangebracht in de vorm van verticaal geprofileerd metselwerk. Boven de vensterpartijen bevinden zich gemetselde hanenkammen met een terracotta lijst. De voordeuren van de hoekwoningen bevinden zich aan de zijkant. De voordeuren van de middelste vier woningen bevinden zich naast het midden.

Type 6

Dit type is drie keer toegepast en bestaat uit zes woningen onder één kap onder zadeldak dat gedekt is met betonpannen. Aan de voorzijde bevindt zich in het midden van de gevel een topgevel. Bovenin deze topgevel is een eenvoudige versiering aangebracht in de vorm van een driehoek in geprofileerd metselwerk. Boven de vensterpartijen bevinden zich gemetselde hanenkammen met een terracotta lijst. De voordeuren van de hoekwoningen bevinden zich aan de zijkant. De voordeuren van de middelste vier woningen bevinden zich naast het midden.

Type 7

Dit type is één keer toegepast en bestaat uit zes woningen onder één kap onder mansardedak dat gedekt is met betonpannen. Aan de voorzijde bevinden zich op de hoeken twee topgevels in mansardevorm. Alle voordeuren bevinden zich aan de voorzijde. Dit type is ingrijpend gewijzigd.

Type 8

Dit type is drie keer toegepast en bestaat uit vier woningen onder één kap onder zadeldak. Aan de voorzijde bevindt zich in het midden een topgevel. Bovenin deze topgevels was aanvankelijk een eenvoudige versiering in het metselwerk aangebracht in de vorm van een ruit, slechts bij één bouwvolume is dit nog aanwezig. De voordeuren van de hoekwoningen bevinden zich bij dit type allemaal aan de voorzijde.

Type 9

Dit type is één keer toegepast en bestaat uit zes woningen onder één kap onder mansardedak dat gedekt is met betonpannen. Aan de voorzijde bevindt zich aan de rechterzijde een topgevel in mansardevorm. De voordeuren van de woningen bevinden zich allemaal aan de voorzijde.

Type 10

Dit type is twee keer toegepast en bestaat uit acht woningen onder één kap onder mansardedak dat gedekt is met betonpannen. Aan de voorzijde bevinden zich verdeeld over de gevel twee topgevels in mansardevorm. Aan de bovenzijde van het muurwerk bevindt zich een witte rand. Bovenin de topgevels zijn eenvoudige versieringen aangebracht in de vorm van verticaal geprofileerd metselwerk. Boven de vensterpartijen bevinden zich

gemetselde hanenkammen met een terracotta lijst. De voordeuren van de hoekwoningen bevinden zich bij dit type aan de zijkant. De voordeuren van de middelste woningen bevinden zich in het midden van de voorgevel. De panden uit de tweede bouwphase, van 1948, bestaan uit drie soorten bouwvolumes. Het metselwerk is bij deze panden aangebracht in kruisverband.

Type 11

Dit type is één keer toegepast en bestaat uit vier woningen onder één kap in de vorm van een zadeldak dat gedekt is met pannen. In tegenstelling tot de panden van de eerste fase, bestaat dit type uit twee bouwlagen. Opvallend zijn de betonnen omlijstingen van de deuren.

Type 12

Dit type is twee keer toegepast en bestaat uit twee woningen onder één kap in de vorm van een zadeldak dat gedekt is met pannen. In tegenstelling tot de panden van de eerste fase, bestaat dit type uit twee bouwlagen. Opvallend zijn de betonnen omlijstingen van de deuren.

Type 13

Dit type is één keer toegepast en bestaat uit zes woningen onder één kap in de vorm van een zadeldak dat gedekt is met pannen. In tegenstelling tot de panden van de eerste fase, bestaat dit type uit twee bouwlagen. Opvallend zijn de betonnen omlijstingen van de deuren.

De wijk Tuinstad heeft enige architectuurhistorische waarde. De bouwstijl van de wijk Tuinstad is vrij sober met weinig detaillering. De bouwstijl vertoont kenmerken van het traditionele bouwen, zonder daarin heel uitgesproken te zijn. Er kan dan ook niet echt van een ambachtelijke stijl gesproken worden. De éénlaagse bouwvolumes uit de eerste bouwphase sluiten aan bij het tuinstadconcept waarbij een 'dorpse' sfeer nagestreefd wordt. Kenmerkend en bijzonder aan deze wijk is de toepassing van betrekkelijk veel verschillende bouwvolumes die niet aansluiten op dezelfde rooilijn. De bouwvolumes uit de tweede bouwphase passen niet in het tuinstadconcept. Zo bestaan deze bouwvolumes uit twee bouwlagen, zonder variatie, daarnaast zijn de bouwvolumes op dezelfde rooilijn geplaatst.

Gaafheid

De bouwvolumes uit de eerste bouwphase zijn, in tegenstelling tot de bouwvolumes uit de tweede bouwphase, in een aantal gevallen ingrijpend gerenoveerd. In een aantal gevallen was er sprake van oorlogsschade. Een voorbeeld hiervan is het bouwblok Hyacintenlaan 18-28. Op foto's uit 1940 is de schade van het bombardement goed te zien.

Oorlogsschade aan Hyacintenlaan 18 en 20. (Zeeuws Archief, Fotocollectie Vlissingen, nr. 52702)

Naast oorlogsschade is er ook sprake geweest van een ingrijpende renovatie die het karakter van de wijk behoorlijk veranderd heeft. Zo werden bij een renovatie in 1983 de karakteristieke overstekken, schoorstenen en vensters met fijnere roedeverdeling en luiken verwijderd. Er kan gesteld worden dat deze renovatie het ambachtelijke karakter van deze wijk heeft doen verdwijnen.

Hyacintenlaan 6-16 in ca. 1920. (Zeeuws Archief, Fotocollectie Vlissingen, nr. 588)

Zeldzaamheid

Aan het begin van de twintigste eeuw werd het tuinstadmodel *het* ontwerpmodel voor de vervulling van de woningbouwopgave.²⁹ Vaak werd alleen op plaatsen waar de stedelijke structuur het niet toeliet op andere wijze gebouwd. Tuinstad Vlissingen kan daarmee in landelijke context dan ook niet als zeldzaam omschreven worden. Na de bouw van het 'Rode dorp' en het Tuindorp, is Tuinstad het derde project in Vlissingen dat raakt aan het tuinstadmodel. Het Tuindorp is na de Tweede Wereldoorlog gesloopt. Daardoor kan gesteld worden dat deze wijk samen met het 'Rode dorp', de enige verwijzing in Vlissingen is naar ontwerpen volgens het tuinstadmodel.

Ensemblewaarde

Tuinstad Vlissingen is ontworpen door architect de architecten Pieter Dijkstra (1884-1968) en Flip Hamers (1882-1986). Voordat Dijkstra in 1907 zijn eigen architectenbureau oprichtte, is hij in de leer geweest bij diverse architecten in Nederland en Duitsland. Dijkstra ontwierp in deze tijd van verzuiling met name gebouwen voor de Gereformeerde kerk. In 1927 emigreerde hij naar Zuid-Afrika waar hij een hele serie Gereformeerde kerken ontwierp.³⁰ Hamers genoot zijn opleiding onder meer bij de bekende architect K.P.C. de Bazel. Later specialiseerde hij zich meer in sociale woningbouw. Hij ontwierp onder meer tuindorpen in De Bilt, Haren en Zuilen.³¹ Hamers kan dan ook gezien worden als specialist op het gebied van tuinstadontwerpen. Binnen het oeuvre van Hamers neemt Tuinstad geen bijzondere plaats in. Vergeleken met zijn andere projecten is de stedenbouwkundige opzet en de vormgeving van Tuinstad Vlissingen sober. Ook in de samenhang met omliggende wijken is er geen sprake van grote ensemblewaarde.

²⁹ Korthuis Altes, *Tuinsteden*, 117.

³⁰ [DYKSTRA, Pieter Simon \(artefacts.co.za\)](http://artefacts.co.za)

³¹ Korthuis Altes, *Tuinsteden*, 98, 110, 118

Samenvatting

Cultuurhistorische waarde

De belangrijkste cultuurhistorische waarde van de wijk Tuinstad is de ambitie van zowel de vereniging als de gemeente om door middel van dit type woningbouw een verbetering in sociale en leefomstandigheden te creëren voor arbeiders. Deze manier van denken sluit nauw aan bij ontwikkelingen aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw, betreffende sociale woningbouw.

Stedenbouwkundige waarde

De belangrijkste stedenbouwkundige waarden van de Tuinstad zijn de speelse plaatsing van bouwblokken, de variatie in formaat en richting van verschillende bouwblokken en de aanwezigheid van het vele groen. Ook het forse formaat van de achtertuin refereert naar het tuindorpideaal waarbij elke huishouding beschikking moest hebben over een eigen moestuin.

Architectuurhistorische waarde

De wijk Tuinstad heeft enige architectuurhistorische waarde. De bouwstijl van de wijk Tuinstad is vrij sober met weinig detaillering. De bouwstijl vertoont kenmerken van het traditionele bouwen, zonder daarin heel uitgesproken te zijn. Er kan dan ook niet echt van een ambachtelijke stijl gesproken worden. De eenlaagse bouwvolumes uit de eerste bouwfase sluiten aan bij het tuinstadconcept waarbij een 'dorpse' sfeer nagestreefd wordt. Kenmerkend en bijzonder aan deze wijk is de toepassing van betrekkelijk veel verschillende bouwvolumes die niet aansluiten op dezelfde rooilijn. De bouwvolumes uit de tweede bouwphase passen niet in het tuinstadconcept. Zo bestaan deze bouwvolumes uit twee bouwlagen, zonder variatie; daarnaast zijn de bouwvolumes op dezelfde rooilijn geplaatst.

Zeldzaamheid

Tuinstad Vlissingen kan in landelijke context niet als zeldzaam omschreven worden.

Gaafheid

Oorlogsschade en ingrijpende renovaties hebben de gaafheid van de wijk Tuinstad ernstig aangetast.

Ensemblewaarde

Binnen het oeuvre van de betreffende architecten neemt de wijk Tuinstad geen bijzondere plaats in. Ook in de samenhang met omliggende wijken is er geen sprake van grote ensemblewaarde.

Bronnenlijst

Boeken

- Den Boender, R. *Vlissingen in oorlog en vrede IV*. (Niet uitgegeven, bevindt zich in Zeeuws Archief)
- Faber, J.H. *Sprekende cijfers; Woningtoestanden in Nederland*. Zwolle: De erven J.J. Tijl, 1904.
- Hoof, A. *Vlissingen bijzonder wonen*, Vlissingen: Vereniging tot Verbetering van de Volkshuisvesting te Vlissingen en omliggende gemeenten, 1999.
- Howard, E. *Garden Cities of To-morrow*. Londen: SWAN SONNENSCHIN & CO, 1902.
- Korthuis Altes, H. J. *Tuinstdeden: tussen utopie en realiteit*, Bussum: Uitgeverij THOTH, 2004.
- Stens, B.I. *Monumenten inventarisatieproject Zeeland*. 1994. [Vlissingen.pdf \(020apps.nl\)](#)
- Stuyt, J. 'De tour door Engeland met de Garden Cities Association', in: Bouwkundig Weekblad 1914, nr. 34-38.

Digitale artikelen

[De Tachtig Plagen in Vlissingen - Zeeuwse Ankers](#) (12-2-2021)

[De Vlissingse Canon: Sociale woningbouw \(canonvanvlissingen.nl\)](#) (12-2-2021)

[DYKSTRA, Pieter Simon \(artefacts.co.za\)](#) (12-2-2021)

[Canon Volkshuisvesting Nederland, Huisvesters van het volk - details \(canonsociaalwerk.eu\)](#) (12-2-2021)

[gids-03-cultuurhistorie-stelling-van-amsterdam-1999.pdf](#)(12-2-2021)

[Tuindorp in Vlissingen – Zeeuws Archief](#)(12-2-2021)

Archiefstukken

- Zeeuws Archief, [Notulen van de gemeenteraad Vlissingen 1913 \(zeeuwsarchief.nl\)](#) 17 januari, 17.
- Zeeuws Archief, [Gemeenteverslagen en jaaroverzichten Vlissingen – Zeeuws Archief](#) 1911
- Zeeuws Archief, [Notulen gemeenteraad Vlissingen – Zeeuws Archief 14 februari, 1919.](#)

Bijlage 1 Straat, huisnummer, bouwtype

Margrietenlaan

Bouwjaar 1921

Type 1 5 -16, 12-14 (5 hoort bij de Irislaan)

Type 2 23-25, 27-29

Type 3 15-17-19-21

Begonialaan

Bouwjaar 1921

Type 2 7-12

Type 2 9-11

Type 4 2-4-6-8-10

Type 3 1-3-5-7

Irislaan

Bouwjaar 1921 alleen 19 en 21 bouwjaar 1948.

Type 5 9-11-13-15-17-19

Type 6 21-23-25-27-29-31

Anjelierenlaan

Type 3 (33 hoort bij Irislaan) 33-104-106-108 **1921**

Type 11 96-98-100-102 **1948**

Type 1 (45 hoort bij Hyacintenlaan) 94-45 **1921**

Type 12 90-92 **1948**

Type 1 (30 hoort bij Primulalaan) 30-88 **1921**

Hyacintenlaan

Type 7 6-8-10-12-14-16 **1920**

Type 13 18-20-22-24-26-28 **1948**

Type 12 30-32 **1948**

Type 8 (13 en 15 horen bij Crocuslaan **1948**) 13-15-25-27 **1920**

Type 6 29-31-33-35-37-39 **1921**

Type 2 42-43 **1921**

Primulalaan

Bouwjaar 1920 en 1921

Type 6 (11 hoort bij Crocuslaan) 11-1-3-5-7-9

Type 9 2-4-6-8-10-12 **10 en 12 bouwjaar 1948**

Type 1 11-13

Type 1 14-16

Type 10 15-17-19-21-23-25-27-29

Type 5 18-20-22-24-26-28

Crocuslaan

Bouwjaar 1920

Type 8 2-4-6-8

Type 3 3-5-7-9

Type 7 10-12-14-16-18-20 **10-16 bouwjaar 1948**

Type 8(21-23 hoort bij Hyacintenlaan) 22-24-21-23

Bloemenlaan

Bouwjaar 1921

Type 2 2-4 (twee onder 1 kap)

Type 2 6-8 (twee onder 1 kap)

Type 5 16-18-20-22-24-26m (6 onder 1 kap)

Type 10 32-34-36-38-40-42-44-46 (8 onder 1 kap)